

OSMANLI DEVLETİNDE DIŞ BORÇLAR SORUNU*

Mehmet ARSLANOĞLU**

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİNİN DIŞ BORÇLANMASINA YOLAÇAN NEDENLER

I. OSMANLI DEVLETİNİN DIŞ BORÇLANMA SÜRECİNE GİRİŞİ

Osmanlı Devleti'nin ilk dış borçlanması, Kırım Savaşı sürerken mali güçlüklerin doruğa çıktığı 1854 yılında gerçekleşmişti. Ne var ki, Osmanlı Devleti'nde dış borçlanma düşüncesinin filizlenmesi daha eski tarihlere ve yine Kırım ile ilgili bir nedene dayanmaktadır. 1783 yılında Rusya'nın Kırım'ı ele geçirmesinin bir Osmanlı-Rus savaşını gündeme getirmesi, mali olanaksızlıklar içindeki Osmanlı Devleti'ni kısa dönemli yeni kaynaklar aramaya yöneltmişti. 1784 yılının Eylül ayında bu amaçla üst düzeyde yapılan bir toplantıda, defter emini Hasan Efendi ile Süleyman Feyzi Efendi'nin sundukları raporlarda, Osmanlı devletinde ilk kez yabancı bir ülkeden borçlanma önerisi ortaya atıldı. Defter emini Hasan Efendi, borç alınabilecek ülkeler olarak, Fransa, İspanya ve Felemenk'i öneriyordu. Süleyman Feyzi Efendi ise raporunda, bu ülkenin müslüman olmasının gerektiğini vurgulayarak Fas'tan borçlanılabileceğini belirtiyordu¹. Nitekim Süleyman Feyzi Efendi'nin önerisi doğrultusunda, Fas'tan borç alabilmek için bazı girişimlerde bulunulmuştur.

Daha sonraları, 1787-1792 savaşları döneminde de dış borç alma girişimleri olmuştur. Fas'tan borç alma umudu sürerken, öte yandan bir başka müslüman ülke olan Cezayir'den de 1788 yılında bir milyon kuruş borç istenmiştir. Ne varki bu girişimlerden başarılı bir sonuç elde edilememiştir².

Fas ve Cezayir'den borç alma girişimlerinden başarı sağlanamayınca, 1789 yılında bu kez Felemenk ve İspanya'dan borç alma yolları aranmıştır. Ancak sözkö-

* Konunun daha önce tartışılmasına olanak sağlayan Prof. Dr. Halil Sahilli-oğlu'na teşekkür ederim.

** Araştırma Görevlisi, Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü

1 Ahmet Vâsif Efendi, Mehâsinü'l-Asâr ve Hakâikü'l-Ahbâr, yayımlayan M. İlgürel, İstanbul 1978, s. 191-193 ve Ahmet Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, Tertib-i Cedid, İstanbul 1303, c. 3, s. 78 vd'den aktaran Cezar (1982: 29).

2 Ahmet Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, c. 4, s. 244, aktaran Cezar (1982: 66).

nusu ülkelerin, süren savaşta Osmanlı devleti yanlısı görünmekten kaçınmaları üzerine, bu girişimler de sonuçsuz kalmıştır³.

Uzun bir süre unutulmuş gözükten dış borçlanma düşüncesi, 22 Ağustos 1850'de Sultan Abdülmecit'e sunulan bir raporda, ama bu kez "dışa borçlandırma" biçiminde yeniden gün ışığına çıktı. İngiltere'nin Babiali'deki ünlü ve güçlü elçisi Sir Stratford Canning'in⁴ düzenlediği bu rapor, uygulanması istenilen bir mali reform programını içeriyordu. Elçi Canning aynı raporda, sözkonusu mali reformun yapılabilmesi içinse batılı ülkelerden çekici geri ödeme koşullarıyla borçlanılabileceğini önermekteydi⁵. Ancak Sultan Abdülmecit, sözkonusu öneriyi Osmanlı Devleti'nin saygınlığını zedeleyeceği gerekçesiyle benimsememişti. Ne varki sadrazam Mustafa Reşit Paşa, İngiltere elçisi Canning'in etkisi altında olduğundan şiddetli bir dış borçlanma yanlısıydı. Nitekim biri İngiliz, biri de Fransız olan iki şirketle padişah Abdülmecit'in bilgisi dışında, borçlanma görüşmelerine başlanacak ve 1850 yılı sonlarında imzalanan bir sözleşmeyle 27 yıl vadeli, 55 milyon Franklık⁶ bir istikraz yapılacaktı. Padişahın onayı alınmadan, tahviller Paris'te hemen satışa çıkarıldı. Üstelik bu borçlanmanın 20 milyon franklık bölümü de Galata bankerlerinden E. Baltacı'nın Londra şubesine yatırılmıştı. Ancak Abdülmecit dışa borçlanmama konusundaki kararını değiştirmeyince, istikraz sözleşmesini imzalamamış, Mustafa Reşit Paşa'yı da görevden almıştır⁷.

Ne varki bu girişimden üç yıl sonra, Kırım savaşının ortaya çıkardığı mali güçlüklerin de baskısıyla⁸ 1854 yılında İngiliz Dent-Palmer ve Fransız Goldschmid şirketleri aracılığıyla 3.3 milyon Osmanlı lirası tutarındaki ilk istikraza gidilmekten, herşeye karşın kaçınılamayacaktır*.

- 3 Ahmet Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, c.4, s. 130 vd, 243'ten aktaran, Cezar (1982: 67). Sonuçsuz kalan dış borçlanma girişimleri konusunda daha ayrıntılı bir bilgi için bkz. Cezar (1982: 30-31, 66-67).
- 4 Halk arasında, adının söylenişinin (kanin) fransızcadaki karşılığı olan "köpek dişi" takma adıyla anılan S. Canning, gerçekten de Babiali üzerinde takma adına yakışır bir etkisi olmuştur. 1842-1858 yılları arasında görevli bulunduğu 16 yıl boyunca, Osmanlı devletini Kırım Savaşına girişinden, dünyanın yedi harikasından biri olan Halikarnas'daki Karya Kralı Mausolus'un mezarı kalıntılarının British Museum'a üstelik Osmanlı Devleti'nin parasıyla taşınmasına kadar birçok olayda baş rolü oynamıştır.
- 5 Rodkey (1958: 348). İlginçtir, aynı yıl Paris'te yayınlanan kimi broşürlerde de Osmanlı maliyesinde bir reform yapabilmek için Osmanlı Devleti'nin dış borçlanmaya gitmesi gerektiği savunuluyordu. Aktaran, Yerasimos (1977: 671).
- 6 İngiliz, Fransız ve Osmanlı paralarını birbirine çevirmek için 1 sterlin = 25 Frank = 110 kuruş eşitliğinden yararlanılabilir.
- 7 Yerasimos (1977: 671). Öte yandan sözkonusu borçlanma girişiminden vazgeçilmesi, Osmanlı Devleti'nin 2.2 milyon frank tutarında bir tazminat ödemesini gerektirmiştir. Parvus (1977: 29).
- 8 Morawitz (1979: 17)'e göre, 1850'ler başlarında devletin gelirleri toplamı yıllık olarak 7.5 milyon Osmanlı lirası iken yalnızca Kırım savaşı harcamaları 11.2 milyon Osmanlı lirasına ulaşıyordu.
- * Yalçın Doğan (IMF Kıskacında Türkiye, Toplum Yayınevi, 1980, s. 70)'de 1912 tarihli fransızca bir belgeye dayanarak, ilk dış borçlanmanın 1854'de değil, 1840'da yapıldığını ve bu amaçla İstanbul'da bir banka kurulduğunu

II. OSMANLI DEVLETİNİN DIŞ BORÇLANMASINDAKİ İÇ NEDENLER

A. Bütçe Açıkları

Osmanlı devletinin dış borçlanmasının ardında yatan temel neden, 16. yüzyılın ortalarında başlayan mali sorunların süregelen (kronik) bir nitelik almasıdır.

Klasik dönem Osmanlı Devleti'nin iktisadi bir rasyoneli olduğu kuşkusuzdur. Gerçekten de iktisadi bir uygulama olarak fetihler, bu dönemde ekonominin kendini yeniden üretmesini sağlıyordu. Kuruluş ve yayılma yıllarında, Osmanlı Devleti'nin çok önemli bir iktisadi kaynağı olan fetihlere uygun, dolayısıyla sağlıklı bir mali yapısı vardı. Mali sistem, fetihlerin etkin bir biçimde finansmanını sağlamak için, merkeziyetçi bir nitelik taşıyordu. Merkezi devlet hazinesine aktarılacak bütçe gelirlerini oluşturan bir kısım vergi gelirleri⁹ dışında asıl önemli gelir kaynağı, fethedilen toprakların gelirlerinin yerel "askeri" lere bırakıldığı tımar sistemi idi. Bu tımar sahipleri de kendilerine bırakılan topraklardan elde ettikleri gelirle tımarlı sipahi denilen askerleri beslemekle yükümlüydüler. Böylelikle bu mali sistemle savaşa heran hazır, güçlü eyalet orduları oluşturulmuş ve yayılmanın iktisadi rasyonelliği sağlanabilmiştir¹⁰.

Osmanlı iktisadının temeli fetihlerde yattığından, Osmanlı orduları Avrupa içlerinde durdurulup yayılma sona erince, savaşlar bir gelir kaynağı olmaktan çıkmışlardır. Çünkü fetihlerin optimum noktası aşıldığında, savaşların kârlılığı ortadan kalkar. Bu nedenle 16. yüzyıl ortalarından başlayarak savaşlar, Osmanlı Devleti için kaldırılması güç bir mali yük haline gelecektir. Öte yandan, fethedilen toprakların genişlemesi merkezi devlet gelirlerinin giderek düşmesine yol açmıştır. Nitekim 16. yüzyıl sonlarına gelindiğinde, devlet gelirlerinin ancak % 25'i merkezi yönetimin eline geçiyordu¹¹. Bu nedenle 16. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak merkezi yönetim, mülkiyetinde tuttuğu fakat askerilere, yani tımar sahiplerine bıraktığı toprak gelirlerini mültezimler eliyle kendisi almak isteyecektir. Ancak uygulamaya konulan bu iltizam yönteminin de gerekli bütçe gelirlerini sağlayamaması üzerine, 1695 yılından başlayarak, hazinenin nakit gereksinimini karşılamak amacıyla mali-kâne sistemine geçildi¹².

ileri sürmektedir. Ancak, bu borçlanma Galata Bankerlerinden J. Alleon ve T. Baltacı'nın kurdukları Dersaadet (İstanbul) Bankası'ndan sağlanmıştır. Dolayısıyla, sözkonusu bankanın kaynakları her ne kadar Avrupa sermaye piyasalarına dayanmaktaysa da, yapılan istikraz bir iç borçlanma niteliği taşımaktadır. Bak. Yerasimos (1977: 668-69) ve Eldem (1970: 230). Öte yandan Sultan Abdülmecit'in gerek 1850 borçlanma girişimindeki tutumu, gerekse 1854 ilk dış borçlanması sırasında söyledikleri de (Bu konuda bkz. M.Z. Pakalın, Maliye Teşkilatı Tarihi, c. 3, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını, s. 145.) Y. Doğan'ın savını zayıflatmaktadır.

9 Bu gelirler esas olarak, kapıkulu denilen merkezi ve sürekli ordunun giderleri için kullanılırdı.

10 Ayrıca merkezi devlet, bu tımar sistemiyle aynı (nesnel) olarak toplanan vergi gelirlerini yerel tımar sahiplerine bırakmakla aynı vergilerin merkeze taşınması ve parasallaşması işlemlerinden de kurtulmuş oluyordu.

11 Çavdar (1972: 93). Oysa bu oran, 16. yy. ın başında % 50'yi aşıyordu. Çavdar (1972: 92).

12 Cezar (1982: 3).

Malikâne sistemi, devlet hazinesinin elindeki gelir kaynaklarının, yani mukataaların mültezimlere birkaç yıllığına iltizama verilmesi yerine, isteyene yaşam boyu tasarruf yetkisiyle satılmasını öngörüyordu. Böylelikle mukataaları satın alan kişilerin ödediği "muaccelle" denilen miktarlar yoluyla merkezi yönetim önemli ölçüde toplu gelir elde etmiştir. Acil giderlerin finansmanında büyük katkısı olmasına karşın malikâne sistemi, daha sonraları vergi kaynaklarının devletten özel kişilerin eline geçmesine yol açmıştır. Bu geçiş ise vergi kaynaklarının yıpratılması ve verimliliklerinin düşmesi sonucunu doğurmuştur. Olanca sakıncalarına karşın bütçe giderlerini karşılamada kolay bir kaynak olması nedeniyle malikâne sistemi tasfiye edilememiştir ¹³. Ancak satışa sunulabilecek mukataaların sınırına gelindiğinde yeni gelir kaynakları aranmaya başlanmıştır. Örneğin, belli bir faiz karşılığında tasarruf sahiplerinin ellerindeki fonları hazineye çekmek için "esham" uygulamasına geçilmesi, sözkonusu kaynak arama girişimlerinden biriydi. Ne var ki, devletin ödediği esham faizleri, esham satışlarından elde edilen yararını aştığından, esham uygulaması da sağlıklı bir gelir kaynağı yaratamadı ¹⁴.

Tımar topraklarının malikâne olarak satışının yaygınlaşması sonucunda gelişen, topraktaki yeni mülkiyet biçimi, kimi yerel güçlerin, bir başka deyişle ayanların ortaya çıkmasına bir zemin hazırladı. Ayanların güçlenmesi ise merkezi devlet gelirlerinin azalmasını hızlandırmıştır. 19. yüzyıla gelindiğinde, vergi gelirlerinin büyük bir bölümüne yerel güçler el koyuyordu. Nitekim 1878 Berlin Kongresi'nde Rusya'nın istediği savaş tazminatı tartışılırken Osmanlı delegesinin mali olanaksızlıklar nedeniyle tazminatın yüksek olmaması yolundaki isteğine karşılık Rus delgesi, Osmanlı Devleti'nde vergi gelirlerinin üçte ikisinin yerel güçlerin eline geçtiğini öne sürerek merkezi devletin mutlak mali güçsüzlüğünü kabul etmemiştir ¹⁵.

Öte yandan, 19. yüzyılda vergi kaynaklarında mutlak azalmalar da ortaya çıktı. 1838 İngiliz Ticaret Sözleşmesi (Balta Limanı Anlaşması) ile iç ve dış ticaretteki "yed-i vahit" sistemi kaldırılıyordu. Oysa iç ve dış ticarete konu olan hububat, kahve gibi kimi temel malların alım-satımının bir ruhsat bedeli karşılığında belli kişilerin tekeline bırakılması demek olan "yed-i vahit" sistemi, Osmanlı maliyesinin çok önemli gelir kaynaklarından biriydi. Yine bu sözleşmeyle önceden mal satışı ya da nakli için gerekli olan "tezkere" lerin istenmemesi hükme bağlanarak, devlet bir başka gelir kaynağından da yoksun bırakılmış oluyordu ¹⁶. 1838 yılında İngiltere ile daha sonraki yıllarda ise diğer bazı Avrupa ülkeleriyle ardarda imzalanan ticaret sözleşmeleri, gümrük gelirlerinde önemli düşüşler ortaya çıkarmış ve daha da önemlisi ihracata olağanüstü gümrük vergileri uygulama hakkını Osmanlı Devleti'nin elinden almıştır ¹⁷.

13- Malikâneler konusunda bkz. M. Genç, "Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi" Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Hacettepe Üniversitesi y. 1975, s. 231-296.

14- 18. yy. sonlarındaki esham uygulaması ve öteki gelir sağlama girişimleri konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Cezar (1982).

15- Milgrim (1975: 302).

16- Yücekök (1968).

17- Pamuk (1980: 165-166).

1830 yıllarına değin bütçe açıklarının kapatılmasında, değeri devletçe güvence altına alınmış maden para olan sikkelerin değerli maden içeriklerinin sürekli düşürülmesinden, başka deyişle tağşişten geniş ölçüde yararlanılıyordu. Böylece devlet, sikkelerin tağşişi yoluyla bir anlamda, ek gelir elde etme olanağı kazanmış oluyordu. Örneğin, 1812 yılında 1 düka altın ¹⁸ 12 kuruşa, 1823 yılında 15.25 kuruşa, 1832'de ise 35 kuruşa yükselecektir ¹⁹.

Bir bütçe geliri olarak tağşiş politikasının işlevini yitirerek para piyasasında büyük belirsizliklere yol açması üzerine, bütçe açıklarının kapatılması için yeni bir önlem olarak 1839 yılında "kaime" ler çıkarıldı. Zorunlu dolaşım değeri olan ve sekiz yıllık vade sonunda % 8 faizle geri ödeme güvencesi bulunan "kaime", kağıt parayla hazine bonusu arası bir nitelik taşıyordu ²⁰. Ne var ki, hazinede sözkonusu kaimelerin altın karşılıkları bulunmuyordu. Bu "kaime" enflasyonuna bir de sahteleri eklenince para piyasası tümüyle alt-üst oldu ²¹.

Para tağşişleri ve "kaime" uygulamaları gibi enflasyonist mali politikaların olumsuz sonuçları ortaya çıkınca, bütçe giderlerini karşılayabilmek için Galata bankerlerinden iç borç alma yoluna da gidilmiş, ancak özel kişilerde önemli bir servet birikimi bulunmadığından, esas olarak Avrupa sermayesine bağlı Galata bankerlerinden yapılan borçlanmalar yeterli boyutlara ulaşamamıştır.

Daha çok bütçe açıklarını kapamak için yapılan dış borçlanmalar döneminde de bütçe açıkları kapatılamadı. Çünkü, yapılan borçlanmaların anapara ve faiz ödemeleri Osmanlı bütçeleri üzerinde giderek önemli yükler oluşturdular. Örneğin, 1863 yılında bütçe gelirlerinin % 17'si dış borç anapara ve faiz ödemelerine ayrılırken bu oran 1874'de % 55'e çıkıyordu ²². Borç servisi daha sonraki yıllarda da bütçe üzerindeki olumsuz etkisini sürdürmüştür. Nitekim 1913-14 yılındaki bütçe gelirlerinin % 40'ı dış borç anapara ve faiz ödemelerine gitmiştir ²³. Bunun yanı sıra, bütçedeki kimi gelir kalemlerinin, borçların anapara ve faiz ödemelerini güvence altına almak için ipoteğe sokulması, Osmanlı maliyesini düzenli bütçe gelirlerine sahip olmayı engelliyordu. Bütün bunların sonucunda, bütçe açığının kapatılabilmesi giderek olanaksızlaşıyordu. Çünkü, açığın kapatılması için yeniden dış kredilere başvuruluyordu. Kısacası, Osmanlı maliyesi bir kısır döngüye girmişti. Örneğin, resmi verilere göre 1897-98 yıllarında bütçe açığı 868 bin Osmanlı lirasıydı. Bu miktar, bütçenin gelir bölümünün % 4.6'sını oluşturmaktaydı. Oysa 1911-12 döneminde

18 1 düka altın, 1 Osmanlı altını değerinde olan Venedik ya da Floransa altınıdır.

19 L. Testa, Recueil des traites de la Porte Ottomane avec Les puissances etrangeres depuis 1536, Paris 1865. Aktaran, Yerasimos (1977: 665).

20 Yerasimos (1977: 666-667).

21 Zamanın mali nazırının sözkonusu kaimeleri nasıl bir bütçe gelir kalemi gibi gördüğü konusundaki şu öykü oldukça ilginç: Sultan Abdülmecit Dolmabahçe Sarayı'nın kaçta çıktığını öğrenmek istemiş. Maliye nazırı sarayın 3.500 kuruşa çıktığını söylemiş, ne varki, Abdülmecit'in bu yanıtta şaşması karşısında eklemiş: inşaat için gerekli 3 milyon Osmanlı liralık kaimenin kağıt, baskı ve mürekkep bedeli olan 3.500 kuruş! Parvus (1977: 30).

22 Blaisdell (1979).

23 Novıçev (1979: 95).

açık, bütçe gelirlerinin % 32'si olan 9.090.900 Osmanlı lirasına ulaşmıştı ²⁴. Sonuç olarak denilebilirki, bir yandan bütçe açıklarının varlığı dış borçlanmaları hızlandırırken öte yandan devletin borçluluğunun artmasının getirdiği mali sorunlar da bu açıkların kapatılabilmesi yollarını tümüyle ortadan kaldırmıştır.

B. Dış Ticaret Açıkları

Dış ticaret açıkları da borçlanmaların önemli bir nedeni olmuşlardır. Örneğin, 1830-39 döneminde Osmanlı Devleti'nin ortalama ihracatı cari fiyatlarla f.o.b. 4.2 milyon sterlin iken ortalama ithalatı cari fiyatlarla c.i.f. 5.1 milyon sterlin olmuş, böylece bu dönemde ortalama açık 0.9 milyon sterlini bulmuştur. 1840-49 döneminde ortalama ihracat aynı değerle 6 milyon sterlin, ortalama ithalat 6.9 milyon sterlin olmuştur. 1850-59 döneminde ise dış ticaret açığı, ortalama ihracatın 9.8 milyon sterlin, ortalama ithalatın 12.3 milyon sterlin olarak gerçekleşmesi sonucu 2.5 milyon sterline ulaşmıştır. Dış ticaret dengesi açıkları dış borçlanmalar döneminde de sürmüştür. 1910-13 yılları arasında ortalama dış ticaret açığı 11.3 milyon sterlin ile dış borçlanmalar döneminin en yüksek düzeyine ulaşmıştır ²⁵.

Öte yandan, 1911-1913 yıllarındaki Osmanlı ihracatının mal gruplarına göre bileşimini gösteren aşağıdaki tablo incelendiğinde (Tablo 1), Osmanlı Devleti'nin daha çok bir hammadde ihracatçısı olduğu görülecektir:

Tablo: 1
Osmanlı İhracatının Mal Gruplarına Göre
Bileşimi, 1911 - 1913 ²⁶

A- Hammaddeler	% 56-58
B- Gıda Maddeleri	% 33-35
Tüm birincil ürünler (A + B)	% 89-93
C- Yarı mamul mallar (İşlenmiş deri vb.)	% 2-3
D- Mamul mallar (Genellikle yünüler, halı vb.)	% 6-7

Benzer biçimde, Osmanlı ithalatının bileşimine bakıldığında, (Tablo 2), ithalat içerisinde mamul malların % 50'nin üstünde bir oranda yer almasının yanısıra, gıda maddelerinin de önemli bir ağırlığı olduğu dikkati çekmektedir:

Yukarıdaki tablolardan da görülebileceği gibi, Osmanlı Devleti bir hammadde ve tarım ürünleri ihracatçısı, buna karşılık bir mamul madde ithalatçısıdır. Karşılaştırmalı üstünlüklere dayanan serbest dış ticaret yanlılarının savunduklarının tersine, Osmanlı Devleti bir tarım ürünleri ve hammadde ihracatçısı olarak dış ticaretini den-

24 A. Heidborn, Les Finances Ottomanes, Vienne-Leipzig, 1912, s. 278. Aktaran, Novıçev (1979: 77).

25 Pamuk (1980: 198, Tablo 7).

26 Pamuk (1980: 199).

geleyememiştir. Bu nedenle de zorunlu ithalat harcamalarını karşılamak gerekliliği, dış borçlanmaların önemli bir kaynağını oluşturmuştur.

Tablo: 2
Osmanlı İthalatının Mal Gruplarına Göre Bileşimi, 1911-1913²⁷

A- Gıda maddeleri (Hububat, un, pirinç, şeker, kahve, çay, vb.)	% 32-38
B- Çeşitli hammaddeler ve ara malları (Kömür, petrol, işlenmemiş metaller, boya vb.)	% 6-10
C- Her türlü iplik	% 4
D- Pamuklu, yünlü, ipekli, keten dokuma mamulleri, hazır giyim eşyası	% 36-38
E- Yatırım malları (Yarısı demiryolu inşaat malzemesi, araç ve gereçleri)	% 8'in altında
F- Diğer mamul mallar (Özellikle silah ve cephane)	% 8-10

C. Dış Borçlanmaların Verimli Alanlara Aktarılamaması

Dış borçlanmaların giderek artmasının bir başka nedeni, borçlanmaların verimli alanlara aktarılmamasıdır. Gerçekten de dış borçların neredeyse tümü cari bütçe harcamaları ve eski borçların servisinde kullanılmıştır. 1854-1914 yılları arasında yapılan tüm dış borçlanmaların % 44.77'si gibi yüksek oranı, eski borçların faiz ve anapara ödemelerine harcanmıştır²⁸. Böylesine büyük bir orandaki tutarın eski borçlanmalara gitmesi borçlanmalardan sağlanan fonların verimli alanlara aktarılabilmesini olanaksız kılar. Çünkü yapılan bir anlamda borç ödemek için borçlanmadır. Nitekim yapılan tüm borçlanmalardan ele geçen fon miktarının ancak 26.758.000 Osmanlı lirası İstanbul-Belgrad, Soma-Bandırma, Hüdeyde-Sana, Konya-Bağdat demiryolları yapımları ile Konya ovası sulama projesi ve İstanbul limanı dokları inşaatlarında kullanılmak üzere, yatırım harcamalarına ayrılabilmiştir²⁹.

Alınan dış borçların bir bölümü de savaş giderlerinin karşılanmasına, askeri harcamalara gitmiştir. Krım savaşı sonrası yapılan 1854 tarihli ilk dış borçlanma ile daha sonraları yapılan 1888 tarihli Saydı Mahi (Balık Avı), 1905 tarihli Askeri Teçhizat ile 1913 ve 1914 istikrazları bu tür nedenlerle yapılmışlardır.

Borçlanmaların diğer bir bölümü ise Osmanlı sarayının savurganca artan giderlerinde kullanılmıştır. 1858 yılında yapılan üçüncü borçlanmadan sonra dış borçlanmanın yıllık faizi bir milyon sterline varınca, Sultan Abdülmecit 28 Ağustos 1858 tarihinde bir ferman yayınlarak bürokrasiden, yoğun tasarruf yapılmasını

27 Pamuk (1980: 200).

28 Fişek (1967: 162). Ancak bu oranın kesinliği, özellikle Fişek'in dış borçlar konusunda yaptığı hesaplamalardaki bazı çift saymalardan ötürü ihtiyatla karşılanmalıdır.

29 Tezel (1972: 90'a ek tablo 1).

istiyordu ³⁰. Ne var ki, bu fermanı ilk çiğneyen Sultan Abdülmecit olmuştur. O dönem İstanbul'un da yeteri kadar saray varken Abdülmecit, tasarruf yapılması gereken bir ortamda yeni bir sarayın, Dolmabahçe'nin yapılmasını isteyebiliyordu. 1859'da yapımına başlanan Dolmabahçe Sarayı 5 milyon Osmanlı lirasına mal olmuştur hazineye ³¹. Oysa örnek olsun, bu sarayın inşaatına başlanılmadan bir yıl önce yapılan 5.500.000 Osmanlı liralık istikrazdan Osmanlı hazinesine giren tutar 3.784.000 Osmanlı lirası olmuştur ³².

Osmanlı sarayının akıl almaz lüksü Sultan Abdülaziz döneminde de sürdü. Mücevherata ve inşaatlara yapılan harcamalar inanılmaz boyutlara ulaştı. Abdülaziz döneminde sarayın tüketimi 11 milyon Osmanlı lirasını buluyordu ³³. Örnek olsun, oysa Abdülaziz döneminde yapılan tüm dış borçlanma tutarı 225.072.000 Osmanlı lirasıdır. Bu tutarın 114.334.000 Osmanlı lirası emisyon ve komisyon yitkilerine gittiği gözönüne alınırsa hazineye giren 110.738.000 Osmanlı lirasının yaklaşık onda biri gibi önemli bir oranının sarayın özel harcamalarına ayrıldığı anlaşılmaktadır ³⁴.

Abdülhamit döneminin görece olarak daha sade yaşandığı söylenebilir de saray harcamalarında belirgin bir düşme sözkonusu olmamıştır ³⁵. Örneğin, 1897-98 bütçesinde saray giderlerine ayrılan pay 882.550 Osmanlı lirasıydı ³⁶. Aynı dönemdeki başlıca Avrupa ülkeleri hükümdarlarının harcamalarıyla karşılaştırıldığında, Abdülhamit dönemi saray harcamalarının hiç de düşük olmadığı gözlenmektedir. Nitekim Osmanlı sarayının 1897-98 yılındaki harcamalarını (110 kuruş = 2⁵ frank eşitliğinden yararlanarak), yaklaşık 20 milyon frank kabul ederse, bu miktarın Rus çarının 34 milyon franklık giderlerinden az, buna karşılık İngiltere karalının 13.5 milyon franklık ve Avusturya-Macaristan imparatorunun 19.5 milyon franklık harcama tutarlarından daha çok olduğu anlaşılmaktadır ³⁷.

D. Dış Borçlanmalardan Beklenen Gelirin Elde Edilememesi

Borçlanma sürecinin kesilememesinin bir başka nedeni ise dış borçlanmalardan beklenen gelirin sağlanamamasıdır. Avrupa sermaye piyasalarında, Osmanlı dış borçlanma tahvillerinin özellikle Düyunu Umumiye Yönetimi kurulmadan önce, yüksek risk paylarına sahip olması nedeniyle bunların ihraç fiyatları, nominal değerlerinin çok altında gerçekleşmiştir ³⁸. Bu nedenle Osmanlı Devleti, alınan dış borçların önemli bölümünü emisyon yitiği olarak borç veren kaynağa geri vermek zorunda kalmıştır. 1854-1914 döneminde alınan toplam 358.771.000 Osmanlı lira-

30 Blaisdell (1979: 33).

31 Hayat Küçük Ansiklopedi, Dolmabahçe Sarayı maddesi.

32 Tezel (1972: 90'a ek tablo 1).

33 Cem (1971: 203).

34 Sonuçlar, Tezel (1972: 90'a ek tablo 1)'den yararlanılarak hesaplanmıştır.

35 Örneğin, Yıldız Sarayı'ndaki görevli sayısı 3 bin kişiyi buluyor ve bunların bir aylık maaş tutarları 30 bin Osmanlı lirasına ulaşıyordu. Morawitz (1979: 84).

36 Morawitz (1979: 57).

37 Morawitz (1979: 83).

38 Bak. Tezel (1972: 90'a ek tablo 1).

lık uzun vadeli (konsolide) borcun % 38'i olan 136.327.000 Osmanlı lirası emisyon yitikleri ile komisyon giderleri olarak borç verilen kaynağa bırakılmıştır³⁹. Ayrıca sözkonusu dönemde kullanılabilir fon olarak hazineye giren yaklaşık 222 milyon Osmanlı lirasına karşılık 164 milyon Osmanlı lirası faiz ile 70 milyon Osmanlı lirası anapara ödemesi yapıldığı⁴⁰ da gözönüne alınırsa borçlanmalar yoluyla yeterli kullanılabilir gelir elde edilemediği ortaya çıkacaktır. Dolayısıyla bu koşullar altında dış borçlanma gereksiniminin ortadan kalkabileceği beklenmemelidir. Nitekim de öyle olmuş, dış borçlanma kısır döngüsünün kırılabilmesi, bir yerde, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışını gerektirmiştir.

E. Rusya Tehlikesine Karşı Batıyla Bütünleşme İsteği

Dış borçlanmanın iç nedenlerine son olarak bir siyasal zorunluluk eklenebilir. Dış borçlardan merkezi devletin yönetsel yapısını, dolayısıyla kendi varlığını sürdürmede olağanüstü yararlanan Osmanlı bürokrasisi⁴¹ bu ögenin yanısıra, dış borçlanmayı Osmanlı Devleti'nin varlığı üzerindeki Rusya tehlikesi karşısında, batıyla ilişkileri yoğunlaştırmanın da bir yolu olarak görüyordu. Bu nedenle batılı ülkelerin Osmanlı Devleti'ne istikrazlarla sermaye yatırmasını, Osmanlı bürokrasisi bir anlamda, Avrupa'nın yazgısını Osmanlı Devleti'nin yazgısıyla bütünleştirmenin etkin bir yolu şeklinde düşünüyor olmalıydı. Nitekim Rus elçisi Ignatiev'in etkisi altında olduğundan, halk arasında Mahmudov diye anılan Sadrazam Mahmud Nedim Paşa'nın yayınladığı 5 Ramazan (Ekim) 1875 tarihli dış borç anapara ve faiz ödemelerinin beş yıl süreyle yarıya indirildiğine ilişkin ünlü Ramazan Kararnamesi, Osmanlı Devleti'ne önemli miktarda sermaye bağlamış bulunan batılı devletlerin şiddetli tepkisine neden olmuş, bundan yararlanan Ruslar, batılı ülkelerin herhangi bir siyasal ya da askeri engellemesi olmaksızın Yeşilköy'e dek gelebilmişlerdir. Batılı ülkelerin bu tavrının Ramazan Kararnamesi'ne dayandığının açık bir göstergesi, Rusların İstanbul yakınlarına kadar gelmelerinin hemen ardından toplanan Berlin Kongresi'nde, Osmanlı dış borçlarının anapara ve faiz ödemelerinin güvence altına alınması konusunun, tartışılan en önemli konulardan biri olmasıdır.

Kısacası, Mahmud Nedim Paşa ve benzerlerini ayrıksı olarak kabul ederse Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki emellerini gözlemleyebilen merkezi bürokrasinin, dış borçlanmaları Avrupa'nın çıkarlarıyla Osmanlı devletinin çıkarlarını birleştirmenin bir yöntemi olabileceğini sezdiğini söylemek mümkün gözükmemektedir.

39 Tezel (1972: 90'a ek tablo 1)'den yararlanarak hesaplanmıştır.

40 Tezel (1972).

41 Osmanlı bürokrasisinin dış borçlanmalar sırasında aldıkları rüşvetler de gözden uzak tutulmamalıdır. Blaisdel (1979). Ayrıca, Sadık Paşa gibi bazı maliye nazırlarının Osmanlı istikraz tahvilleri üzerinde borsa oyunlarına kalkışarak büyük paralar kazandıkları bilinmektedir. Bak Avcioğlu (1973: 122). Bürokratik sınıfın dış borçlanmayı varlığını (dolayısıyla devletin varlığını) sürdürmede bir araç olarak görmesi konusunda ise bak. Rodkey (1958).

III. OSMANLI DEVLETİ'NİN DIŞ BORÇLANMASINDAKİ DIŞ NEDENLER

A. Büyük Devletlerin Sermaye İhracı Gereksinimi İçinde Olmaları

Ondokuzuncu yüzyıl ortalarında Avrupa'da ülke sanayilerinin gelişmesi sürüyorsa da bu, sermaye fazlalarının kârlı biçimde değerlendirilebilmesine yetmiyordu. Bu nedenle Avrupa'daki tasarruf sahipleri yatıracak alan aradıkları, önemli miktarda sermayeye sahiptiler. Örneğin, Fransa'da 1829'da 11 tasarruf sandığı varken 1879 yılında bu sayı 507'ye ulaşmıştı. 1889'da bu kuruluşlarda, ortalama 464 frank yatırmış olan 5.364.000 paydaş bulunmaktaydı. Avrupa'daki tasarruflarda ortaya çıkan hızlı artışa bir başka örnek vermek gerekirse yine Fransa'da, Credit Lyonnais Bankası'nın toplam mevduatının 1863'te 6 milyon frank iken, 1880'de 382 milyon franka, 1913 yılında ise 3 milyar franka yükseldiği belirtilebilir ⁴². Tasarruflardaki sözkonusu artışın doğrudan endüstriye aktarılması, üretim fazlası bunalımları ortaya çıkarma tehlikesi taşıyordu. En rasyonel yolun, bankalarca çıkarılarak tasarruf sahipleri tarafından satın alınacak tahviller aracılığıyla devletlere borç vermek olduğu düşünülüyordu. Üstelik, tasarrufların iç endüstriye yatırılmasının kârlı bir yönü de kalmamıştı. Örneğin, İngiltere'de iç piyasa faiz haddi % 5 iken, yabancı devlet istikrazları faizi ortalama % 15'i buluyordu ⁴³. Bu nedenle borçlanma tahvilleri, sermaye fazlasına sahip ülkelerde, hem spekülasyoncularla bankalar hem de tasarruf sahipleri için kârlı bir yatırım alanıydı.

B. Büyük Devletlerin Osmanlı Devleti ile Yaptıkları Ticareti İstikrara Kavuşturma İstekleri

Avrupa ülkelerini borç vermeye iten bir başka etken ise Osmanlı parasının dış değerindeki istikrarsızlıkların Osmanlı Devleti'yle yapılan dış ticareti engellemesiydi. Gerçekten de bir bütçe geliri yaratma aracı olarak, gerek para taşıyıcıları gerekse "kaime" uygulamaları ekonomide enflasyonist sonuçlar doğurduğundan, Osmanlı parasının dış değerinde dalgalanmalara yol açıyordu. Bu dalgalanmalar ise Osmanlı ihracat ürünleri fiyatlarında alıcı ülkeler aleyhine önemli belirsizliklerin ortaya çıkmasına neden oluyordu. Büyük devletler, dış borçlar yoluyla Osmanlı döviz kurunun aşırı değerlenmesinin önlenmesi sonucunda, Osmanlı hammadde ve tarım ürünlerini uygun fiyatlarla ithal edebilmişlerdir ⁴⁴.

Ayrıca, Osmanlı devleti bu istikrarla eline geçen kaynakları, sarayın lüks tüketimi başta olmak üzere, çeşitli tüketim malları, sanayi ürünleri (özellikle askeri araç ve gereç) ithal etmede kullanacağından, borç veren ülke sanayileri için ek bir talep de yaratılmış oluyordu.

42 Blaisdell (1979: 26-27) ve Burhan (1981: 139).

43 Blaisdell (1979: 26-27).

44 Örneğin, 1858 ve 1862 tarihli istikrazlar, özellikle piyasada enflasyonist etkiler yaratan kaimelerin ortadan kaldırılması amacıyla yapılmışlardır. Yerasimos (1977: 740, 776).

C. Büyük Devletlerin Osmanlı Devletini Ekonomik ve Siyasal Olarak Etki Altına Alma İstekleri

Yukarıda değinilen iki dışsal nedeni dolaylı olarak kapsayan bir başka neden de sözedilebilir. Bu dış neden, borç veren ülkelerin Osmanlı devletini ekonomik ve siyasal olarak etki altına alma istekleridir. Gerçekten de Osmanlı dış borçları, borçların kaynağı olan ülkeler açısından incelendiğinde, bu ülkelerin dış politika hedefleriyle verdikleri borç tutarlarının gelişimi arasında sıkı bir ilişki gözlenmektedir. Nitekim, İngiliz sermayesinin 1860 ların ortalarından başlayarak Osmanlı istikrazları piyasasından çekilmesi, İngiliz hükümetlerinin Osmanlı devletine karşı izlediği politika ile yakından ilişkilidir. İngiliz hükümetlerinin, dolayısıyla da İngiliz sermayesinin Osmanlı devletine ilişkin tutumlarını değiştirmesi belli gelişmelerden kaynaklanıyordu. İngiliz dış politikası, herşeyden önce Hindistan yürütmesinde belirteniyordu. Çünkü İngiltere'nin Hindistan ile ilgili yaşamsal çıkarları vardı. Bu nedenle İngiltere açısından, Süveyş kanalının açılmasıyla Hindistan'a giden stratejik deniz yolu üzerinde bulunan Mısır'ın doğrudan denetlenmesi, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünden çok daha önem taşır hale geldi. Ayrıca, Amerikan iç savaşının sona ermesiyle İngiltere'ye pamuk ve buğday ihracının yeniden başlaması, Batı Anadolu'yu ve Tuna vadisini buğday ve pamuk gereksinimi için bir seçenek olarak gören İngiliz sermayesinin bu bölgelere olan ilgisini azalttı. Bütün bu nedenler, kaçınılmaz olarak İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne karşı izlediği politikayı etkiledi. Bunun doğal sonucu ise İngiliz sermayesinin Osmanlı ekonomisine, özel olarak da Osmanlı istikrazlarına ilgisinin azalması oldu. Nitekim 1913 yılına gelindiğinde, İngiltere'nin Osmanlı dış borçları içindeki payı % 6,9'a düşmüş bulunuyordu (Tablo 3).

Buna karşılık, Almanya'nın özellikle 1888 yılından başlayarak Osmanlı istikraz piyasasında etkisini duyurmasıyla yine aynı yıllarda ortaya çıkan "doğuya doğru itiş" (drang nach osten) politikası arasında yakın bir bağlantı vardır⁴⁵. Nitekim Almanya'nın Osmanlı dış borçlarındaki payı 1881 yılında % 4.7 iken, bu oran Osmanlı Devleti'ndeki Alman çıkarlarına koşut olarak, 1913'de % 20.1'e ulaşıyordu (Tablo 3). Almanya öte yandan, 1882-1914 döneminde Osmanlı borçlarına yatırdığı sermayeden daha azını geri götürmüştür. İngiltere ve Fransa'nın dış borçlar yoluyla Osmanlı Devleti'ne negatif sermaye aktarmış olmalarına karşın Almanya'nın aynı politikayı izlememiş olması, bu ülkenin Osmanlı Devleti üzerindeki uzun dönemli çıkarları adına, kısa dönemli ekonomik çıkarlarından vazgeçtiği biçiminde yorumlanabilir.

Tablo 3'den de izlenebileceği gibi, Fransa'nın Almanya'dan daha çok miktarda ve artan oranlarda dış borç yoluyla sermaye aktarmasına karşın Osmanlı Devleti üzerindeki siyasal etkisi, Almanya'ya göre daha alt düzeyde kalmıştır. Bunun kökeninde, Fransa'nın bölgede, Rusya'ya daha fazla önem vermesi yatmaktadır. Nitekim, Fransa'nın dış ülkelerdeki sermaye yatırımlarının % 25'i Rusya'ya yatırılmış durumdaydı ve bu, Osmanlı Devleti'ndeki yatırımlarının dört katına ulaşıyordu⁴⁶. Bu nedenle Fransa'nın Osmanlı devleti üzerinde izlediği politika, daha çok Fransız sermayesinin ekonomik çıkarlarıyla sınırlı kalmıştır.

45 Bu konuda daha geniş bir bilgi için bkz. Ortaylı (1981).

46 Aktaran, Ortaylı (1981: 40).

Tablo: 3
Osmanlı Dış Borçlarının Büyük Devletler Arasındaki Dağılışı ⁴⁷

	1881	1898	1913	1881	1898	1913
	(milyon Osm. Lirası)			%	%	%
İngiltere	26.62	8.5	9	29	10.9	6.9
Almanya	4.32	9.5	26.3	4.7	12.2	20.1
Fransa	36.72	35	65	40	44.9	49.5
Diğer	24.16	25	30.7	26.3	32	23.5
Toplam	91.82	78	131	100	100	100

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DIŞ BORÇLANMALARI (1854-1914)

I. 1854-1874 DÖNEMİ DIŞ BORÇLANMALARI

İlk dış borçlanma tarihi olan 1854 yılından borçlara ilişkin ödemelerin durduğu, başka deyişle Osmanlı maliyesinin iflasını ilan ettiği 1875 yılına değin süren bu dönemde 16 istikraz yapılarak 241.913 bin Osmanlı lirası borçlanılmış, ancak istikraz tahvillerinin satış fiyatları nominal fiyatlarının oldukça altında kalması nedeniyle ele geçen tutar 127.571 bin Osmanlı lirası olmuştur ⁴⁸. Dönemin ortalama nominal faiz oranı ise 6.3'dir. Ancak borç tahvillerinin nominal değerinin ortalama % 66.5 değeriyle satılmasının ortaya çıkardığı emisyon yitkileri ile borcun sağlanmasına aracılık eden kişi ve mali kurumların aldıkları komisyon giderleri nedeniyle tahvillerin gerçek faiz oranı, bu dönemde ortalama 10.4 düzeyine ulaşmıştır ⁴⁹. Böylece 1854-1874 döneminde hem Osmanlı hazinesine giren fon miktarı borçlanılan miktarın çok altında kalmış, hem de tahvillerin gerçek faiz oranları nominal değerlerinin oldukça üstünde gerçekleşmiştir. Ancak bu dönemde yapılan dış borçlanmaların Osmanlı ekonomisine net fon girişi sağladığı söylenebilir. Ne var ki, bu kaynak aktarımı, İstanbul-Belgrad demiryolu inşaatı için 1870'de yapılan istikraz dışında, tümüyle cari harcamalara gitmiştir.

II. 1877-1903 DÖNEMİ DIŞ BORÇLANMALARI

Dış borç ödemelerinin durdurulmasını izleyen ilk dış borçtan, borçların bir kararnameyle birleştirilerek (tevhid-i düyun) ⁵⁰ yeni koşullara kavuşturulduğu

47 Eldem (1970: 266).

48 Tezel (1972: 90'a ek tablo 1)'den yararlanılarak hesaplanmıştır.

49 Değerler, Tezel (1972: 90'a ek tablo 1)'den yararlanılarak hesaplanmıştır.

50 Tevhid-i düyun işleminin koşulları için, bkz. Eldem (1970: 263). Sarayın bu işlemi kabul ediş öyküsü içinse bkz. L. Ramber, Gizli Notlar, Tercüman 1001 Temel Eser dizisi, s. 184-91.

1903 yılına değin yapılan 15 istikraz ile toplam 49.332 bin Osmanlı lirası borçlanılmış, emisyon ve komisyon yitikleri sonucu hazineye kalan miktar 37.302 bin Osmanlı lirası olmuştur ⁵¹.

Bu dönemin ilk dikkati çeken özelliği, dış borçlanma eğilimindeki belirgin düşümedir. Bu dönemde Osmanlı Devleti önceki dönemlere göre daha az savaş geçirmiştir. Dolayısıyla bütçe açıklarının birincil kaynağı denebilecek savaş harcamalarının alt düzeyde kalması, borçlanmalardaki sözkonusu azalmanın en önemli nedenidir. Ayrıca genelde Osmanlı bürokrasisi, özelde Sultan Abdülhamit, uzun dönemde Avrupa sermayesinin etkisini arttırmayı getirecek yeni borçlanmalara girmekten açıkça çekiniyorlardı ⁵². Bu dönemde ortaya çıkan dış borçlanmalardaki azalmanın dış nedeni ise, 1873'den başlayarak Avrupa'yı saran mali bunalımın ortaya çıkardığı, Avrupa sermaye piyasalarındaki borç verilebilir fonların yetersizleşmesi oluşturmaktadır.

1875 yılında Osmanlı maliyesi dış borçların anapara ve faizlerini geri ödeyemez duruma düşüktükten sonra, ileride değinileceği gibi, Osmanlı Devleti'nin belirli gelir kaynakları Avrupa sermayesinin denetimine alınarak dış borçların ödenmesine ayrıldı. Bu gelişmeler Avrupa sermaye piyasalarında Osmanlı borçlanma tahvillerinin risklerini azaltınca, bu dönemde tahvil faizlerinde önemli azalmalar ortaya çıktı. Nitekim dönemin ortalama nominal faiz oranı % 4.3 olarak gerçekleşmiş, önceki dönem ortalaması % 10.4 olan borç tahvillerinin gerçek faizi ise bu dönemde ortalama % 5.2 düzeyine inmiştir ⁵³. Gerçek faiz oranındaki sözkonusu önemli düşüş, tahvillerin ortalama satış fiyatlarının nominal fiyatlarına oranının % 82.5 değerine yükselmiş olmasının doğal bir sonucudur.

1877-1903 döneminde, borçlanmalar dış borç ödemelerini bile karşılayamadığından, önceki dönemin tersine, Avrupa sermayesine önemli oranda kaynak aktarımı yapılmış, dolayısıyla borçlanmalar ülke maliyesi için fon yaratılmasındaki rollerini yitirmişlerdir.

Öte yandan, Konya-Bağdat demiryolu inşaatı için yapılan 2.376 milyon Osmanlı liralık 1903 borçlanması dışında, dönemin tüm borçlanmaları eski borçların ödenmesinde ve diğer cari harcamalarda kullanılmıştır.

III. 1904-1914 DÖNEMİ DIŞ BORÇLANMALARI

Dış borçlanma miktarında yeniden hızlı bir artışın ortaya çıktığı bu dönemde, yapılan 13 istikraz sonucu 67.526 bin Osmanlı lirası borçlanılmıştır. Bu miktardan hazineye geçen ise 57.571 bin Osmanlı lirası olmuştur. Osmanlı borçlarının Avrupa sermayesinin mali denetimi altına alınmasının ortaya çıkardığı olumlu koşullar bu dönemde de sürmüştür. Borçlanma tahvillerinin satış fiyatları ortalama % 88.1 oranını bulurken, buna bağlı olarak tahvillerin nominal faiz oranları ortalama % 4.3, gerçek faiz oranları ise ortalama % 5 olarak, oldukça düşük bir düzeyde gerçekleşmiştir ⁵⁴.

51 Tezel (1972: 90'a ek tablo 1)'den yararlanılarak hesaplanmıştır.

52 Abdülhamit'in bu konudaki görüşleri için bkz. Ortaylı (1981: 38-39).

53 Tezel (1972: 90'a ek tablo 1)'den yararlanılarak hesaplanmıştır.

54 Tüm değerler, Tezel (1972: 90'a ek tablo 1)'den yararlanılarak hesaplanmıştır.

Bu dönemde de dış borçlar yoluyla Osmanlı maliyesine giren fon akımı negatif değerli olma durumunu sürdürmüştür. Ancak, yapılan toplam 67.526 bin Osmanlı liralık istikrazın % 22.2'si gibi yüksek bir oranını oluşturan 15.004 bin Osmanlı liralık bölününün yatırımlara gitmesi, ⁵⁵ dönemin önemli ve ilginç bir özelliğini oluşturmaktadır. Nitekim, 1908 tarihli istikraz Konya-Bağdat demiryolu inşaatı için, 1910 tarihli istikraz Soma-Bandırma demiryolu inşaatı için, 1911 tarihli istikraz Hüdeyde-Sana demiryolu inşaatı için, 1913 tarihli istikraz Konya ovası sulama projesi ile Bağdat demiryolu inşaatı için ve yine 1913 tarihli bir başka istikraz ise İstanbul limanı dokları inşaatı amacıyla yapılmışlardır ⁵⁶. Görüldüğü gibi, yatırım harcamalarının daha çok ulaştırma kesiminde yoğunlaşması, istikrazların yapıldığı Avrupa ülkelerinin Osmanlı devleti için güttükleri politikaların değişerek, tam anlamıyla sömürgeci bir nitelik kazandığını göstermektedir. Çünkü, Osmanlı ülkesinde demiryolları ve limanların gelişmesi, hammaddelerin düşük fiyatlarla merkez ülkelere gitmesini sağlayacağı gibi, bu ülkelere ihraç malları için yeni pazarlar bulabilme olanakları da yaratacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM OSMANLI DIŞ BORÇLARININ DOĞURDUĞU SONUÇLAR

I. İKTİSADİ SONUÇLAR

Dış borçlanmaların yarattığı kısır döngü, herşeyden önce Osmanlı Devleti'nin sağlıklı bir mali yapı kazanma ve buna bağlı olarak, tutarlı iktisadi politikalar oluşturabilme olasılığını tümüyle ortadan kaldırmıştır. Gerçekten de 1913'de Osmanlı Devleti'nde gayrisafi milli hasıla 210 milyon Osmanlı lirası iken birikmiş dış borç toplamı bu miktarın % 73.1'i olan 153.7 milyon Osmanlı lirasına ulaşmıştı ⁵⁷. Bir başka deyişle Osmanlı Devleti'nde kişi başına ulusal gelir ancak 10.72 Osmanlı lirası iken kişi başına düşen dış borç miktarı 216 Osmanlı lirasını buluyordu. ⁵⁸ Böyle-sine ağır dış borç yükü altına giren bir ekonomide, istenirse bile, tutarlı iktisat politikaları uygulayabilmek mümkün değildir. Üstelik, alınan borçların neredeyse tümü daha önce alınan borçların anapara ve faiz ödemeleriyle diğer cari harcamalara gitmiştir. 1854-1914 arasında yapılan toplam 358.771.000 Osmanlı liralık konsolide istikrazla sağlanan 222.444.000 Osmanlı lirasının ancak, yaklaşık sekizde birlik bölümü olan 26.758.000 Osmanlı lirası yatırımlara ayrılmıştır. Oysa alınan dış borçlardan sağlanan fonlar daha büyük oranlarda yatırımlara aktarılabilseydi, Osmanlı ekonomisi için küçümsenmeyecek sonuçlar elde edilebilirdi. Örneğin, o dönemde sanayileşmiş bir ülke olan Almanya'da, anonim sanayi şirketlerince yatırılan tüm sermaye 1913 yılı sonunda 472.000.000 Osmanlı lirasına, bu miktardan makina endüstrisine yatırılan ise 115.700.000 Osmanlı lirasına eşittir ⁵⁹. 1913'de Almanya'da yatı-

55 Tezel (1972: 90'a ek tablo 1)'den yararlanılarak hesaplanmıştır.

56 Tezel (1972: 90'a ek tablo 1).

57 Eldem (1970: 259).

58 Yerasimos (1977: 993).

59 Novıçev (1979: 149).

rilmiş sermaye miktarlarına ilişkin sözkonusu örnek, Osmanlı Devleti'nce alınan dış borç miktarının önemini açıkca ortaya koymaktadır. Dış borçların sağlıklı bir biçimde ekonomiye aktarılabilmesi, bir sanayileşme fırsatının yitirildiği biçimde yorumlanabilir. Ancak diğer yandan, istikrazların genellikle şartlı yapıldığı; 1911/12'de devlet gelirlerinin % 31.5'lük oranını denetimi altında bulunduran bir Düyunu Umumiye İdaresinin varlığı ⁶⁰ gibi olgular da gözden uzak tutulmalıdır.

Bir başka dikkati çeken iktisadi sonuç, borçlanmaların yapıldığı merkez ülkelere önemli bir iktisadi fazlanın aktarılmış olmasıdır. Gerçekten de borçlanılan dönemde elde edilen yaklaşık 222 milyon Osmanlı liralık fona karşılık olarak, yaklaşık 164 milyon Osmanlı lirası faiz ve 70 milyon Osmanlı lirası anapara ödemesi yapılmıştır ⁶¹. Bu sonuçlardan da görüleceği gibi, 1854-1914 döneminde borçlanmaların yapıldığı ülkelere 12 milyon Osmanlı lirası tutarında bir net geri ödeme yapılmıştır.

Öte yandan, dış borçlar Osmanlı dış ticaret hacminin genişlemesine katkıda bulunmuştur. 1830-39 döneminde ortalama 5.1 milyon sterlin olan ithalat hacminin, 1840-49 döneminde 6.9 milyon sterline, 1850-59 döneminde 12.3 milyon sterline, 1860-69 döneminde 18.3 milyon sterline, 1870-79 döneminde ise ortalama 20.8 milyon sterline ulaşmasında dış borçlanmalardan doğan fonların önemli bir katkısı olmuştur ⁶².

II. SİYASAL SONUÇLAR

Dış borçlanmalar, büyük devletlerin Osmanlı ülkesi üzerindeki siyasal çıkarlarını korumada da önemli bir etken oldu. Borç tahvillerinin sermaye piyasalarına girebilmesinin ilgili hükümetin iznine bağlı olması, borcu veren ülkeye borçlanma işlemi üstünde önemli bir denetim gücü sağlıyordu. Merkez ülkeler, Osmanlı Devleti üzerindeki siyasal amaçları uğrunda bu gücü sürekli kullanmışlardır. Örneğin, İngiliz hükümeti, 1860 borçlanması tahvillerinin Londra'da satışa çıkarılabilmesi için gerekli olan iznin, ancak Osmanlı Devleti'nde taşınmaz mallarla ilgili mülkiyet haklarının yabancılarla da tanınması koşuluyla verilebileceğini belirtiyordu. Fransa da Osmanlı Devleti üzerindeki dış borçlanmaların doğurduğu siyasal gücünü sürekli duyurmuştur. Örneğin, 1860'lı yıllarda Lübnan ve Suriye'de kimi dinsel topluluklar arasında çıkan çatışmalar sırasında, Osmanlı Devleti'ne siyasal baskı uygulayarak, uzun dönemde kendi yönetimine almayı tasarladığı bu bölgeye sınırlı bir özerklik verilmesini sağlamıştır ⁶³. Öte yandan, Almanya'da dış borçlanmalardan Osmanlı Devleti üzerindeki neo-kolonyalist politikasının bir aracı olarak yararlanmıştır. Nitekim Almanya, Osmanlı ülkesine bu yolla aktardığı fonlarla oluşan mali ittifaktan da yararlanarak Osmanlı Devleti'ni tam bir nüfus alanı haline getirecektir.

III. DÜYUNU UMUMİYE İDARESİ

Başlıca Avrupa ülkelerinin Osmanlı Devleti üzerindeki mali denetiminin aracı olarak 1882'de oluşturulan Düyunu Umumiye İdaresi, dış borçlanmaların somut bir

60 Parvus (1977: 54).

61 Tezel (1972).

62 Pamuk (1980: 198, tablo 7).

63 Ülman (1973: 68).

ürünüdür. Avrupa'nın Osmanlı Devleti'ni mali denetim altına alma çabaları, aslında daha eski tarihlere dayanmaktadır. Mali bunalımın yoğunlaştığı 1859 yılının 5 Ekim günü, 1856 ıslahat fermanına kefil olan devletlerin saraya verdikleri ortak bir nota ile ilk kez, Osmanlı maliyesinin bu ülkelerce doğrudan denetim altına alınması gerekliliğine değinilecektir ⁶⁴. Osmanlı Devleti, sözkonusu doğrudan denetim tehlikesinden kurtulabilmek için, bir yandan yabancı uzmanlardan oluşan "Hazine Meclisi-i Alisi" adlı bir kurulu çalışmaya başlatırken, öte yandan eyaletlerdeki durumu yerinde incelettirmek üzere, olağanüstü müfettişler görevlendirmiştir ⁶⁵.

Daha sonraki yıllarda da, dış borçlanmaların hızla artarak Osmanlı mali sisteminin düzeltilmesini sağlayacak yerde, yeni mali sorunlar ortaya çıkarması, Osmanlı Devleti üzerindeki mali denetim isteklerinin yoğunlaşmasına yolaçmıştır. Osmanlı Devleti, 1866 yılından başlayarak dış borçların anapara ve faiz ödemelerinde büyük güçlüklerle karşı karşıya kalmıştır. Sözkonusu anapara ve faiz ödemelerinin karşılanabilmesi için, Galata Bankerleri ile Avrupa sermaye piyasalarından yapılan borçlanmalar sirmüştür. Ancak 1875 yılına gelindiğinde, bütçe gelirleri 17 milyon Osmanlı lirası iken dış borç ödemeleri için ayrılması gereken tutar 13 milyon Osmanlı lirasına ulaşacaktır ⁶⁶. Avrupa sermaye piyasalarında yaşanan bunalımın, ortaya çıkan mali açmazın dış borçlanmayla geçiştirilebilmesini güçleştirmesine ⁶⁷, Sırp ayaklanmasının yol açtığı harcamalarla tarım ve hayvancılıktaki olağanüstü olumsuz koşulların getirdiği vergi gelirlerindeki düşme de eklenince Osmanlı maliyesinin iflası kesinleşecektir. Nitekim, 6 Ekim 1875 tarihinde Sadrazam Mahmud Nedim Paşa'nın, bir bakıma, Rus elçisi Ignatiev'in de baskısıyla hazırladığı, Ramazan Kararnamesi diye anılan bir kararnameyle borçlanma tahvillerinin birikmiş anapara ve faiz tutarlarının 5 yıl boyunca yalnızca yarısının ödeneceğini; ödenmeyen yarısı içinse % 5 faizli yeni tahviller verileceği ilan edildi ⁶⁸. Ancak, 1876 Nisan'ında dış borç ödemeleri tümüyle durdurulacaktır. Ramazan kararnamesi, dış borçlanma tahvillerinin satışa çıkarıldığı ülkelerde büyük tepkiler ortaya çıkarınca, Osmanlı Devleti üzerindeki mali denetim tasarıları yeniden gündeme geldi. Örneğin, 1875 yılı sonunda İngiliz tahvil sahipleri adına hazırlanan Hammond projesi ile borç ödemelerine ayrılacak bir kısım gelirlerin, uluslararası bir komisyonca yönetilmesi öneriliyordu ⁶⁹. 1876 tarihli "Türkiye'nin Topluca Yeniden Örgütlenmesi - Bir Doğu Kumpanyası Projesi" başlıklı proje de, bu tür tasarıların ilginç örneklerinden biridir. Bu projeye Kıbrıs adasının gelir kaynaklarından, Osmanlı Devleti'ne kalan 2 milyon lira dışında elde edilecek kısmının, borçlanma tahvilleri sahiplerinin ortak olacağı bir uluslararası kumpanyanın denetimine bırakılması öngörüliyordu ⁷⁰.

Osmanlı-Rus savaşının ardından 1878'de toplanan Berlin Kongresinde, dış borç ödemelerini durduran Osmanlı Devleti'nin durumu alacaklı ülkelerce tartışma

64 R. Davison, *Reforme in the Ottoman Empire 1856-1876*, Princeton, 1963. Aktaran, Yerasimos (1977: 745).

65 Morawitz (1979: 23).

66 Parvus (1977: 33).

67 Pamuk (1980: 178).

68 Yerasimos (1977: 825-827).

69 Velay (1978: 22).

70 Daha geniş bilgi için, bkz. Burhan (1981: 143-149).

konusu yapılarak, Osmanlı Devleti üzerinde bir mali denetim uygulamak üzere, alacaklı ülkelerin temsilcilerinden oluşacak bir uluslararası komisyon kurulması yolunda bir karar alındı ⁷¹. Osmanlı Devleti tüm istemezliğine karşın Avrupa'nın doğrudan bir müdahalesinden çekindiği için, dış borç tahvillerinin Avrupa'lı sahipleriyle bir anlaşmaya vararak, 20 Aralık 1882'de (muharrem ayında) yayınladığı Muharrem Kararnamesi'yle devlet bir bölüm vergi gelirlerini toplama hakkını alacaklılara bırakıyordu ⁷². Bu gelirler şunlardır: 1879'da yapılan Rüsümü Sitte anlaşmasıyla ⁷³ daha önce, başta Galata bankerleri olmak üzere iç alacaklılara bırakılan altı vergiye ⁷⁴ ek olarak, ticaret anlaşmalarının yenilenmesi durumunda ortaya çıkacak gümrük resmi fazlası, Bulgaristan vergisi, Kıbrıs vergisinden elde edilecek fazlalar, temettü (kazanç) vergisi, Doğu Rumeli vergisi, tömbeki hasılatından 50.000 lira, Osmanlı borçlarından Sırbistan, Karadağ, Bulgaristan ve Yunanistan'a düşen paylar. ⁷⁵ Muharrem Kararnamesi'yle ayrıca, sözkonusu gelirlerin toplanarak, dış borç anapara ve faiz ödemelerinin düzenli hale getirilmesi için Düyun-u Umumiye-i Osmanî Meclis-i İdaresi ya da bilinen adıyla Düyunu Umumiye İdaresi (Genel Borçlar Yönetimi) kuruluyordu. Bu mali örgütlenme, devletin saygınlığını zedelemeyeceği düşüncesiyle adının kısaltılmamış biçiminden de anlaşılacağı gibi, Osmanlı Devleti'nin bir dairesi olarak kabul edilmiştir. Öte yandan, Düyunu Umumiye İdaresi'nin yönetim kurulu Osmanlı tahvilleri sahiplerinin temsilcilerinden oluşuyordu ⁷⁶. Ancak bu temsilciler ilgili hükümetlerin onayıyla seçilebildiklerinden ve üstelik daha çok diplomat kökenli olduklarından, ülkelerinin bir tür yarı-resmi temsilcisi niteliğini taşıyorlardı. Böylece, Avrupa'nın büyük devletleri Osmanlı Devleti'ni tümüyle denetim altına alabilecek bir örgüte kavuşmuş oluyordu. Bu nedenle Avrupa ülkeleri, Düyunu Umumiye İdaresi'nin kurulması gerçekleştiikten sonra, Osmanlı Devleti'ne ilişkin ıslahat isteklerini tümüyle rafa kaldıracaktır. Bir örnek olsun, Sultan Abdülhamit'in uluslararası mali denetim fikrine yanaşmadığı yıllarda Avrupa'nın özgürlük kahramanı olarak başına bastığı Mithat Paşa'nın 1882'deki yargılanmasına Batı ilgi göstermiyor; üç yıl sonra Hicaz'da idam edilmesi ise Avrupa'da duyulmuyor bile ⁷⁷.

Düyunu Umumiye İdaresi, her ne kadar devletin bir dairesi gibi görünüyorsa da, Osmanlı Devleti'nin egemenlik haklarını ortadan kaldıran bir nitelik taşımaktaydı. Çünkü, borçlara karşılık olmak üzere kimi devlet gelirlerini toplama yetkisininin

71 Noviçev (1979: 89).

72 Muharrem Kararnamesi konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Blaisdell (1979: 86-102).

73 Bu anlaşmayla Düyunu Umumiye İdaresi'nin prototipi denebilecek Rüsümü Sitte İdaresi (Altı Dolaylı Vergi Yönetimi) kurulmuştur.

74 Bu altı gelir kaynağı, tuz ve tütün tekeli, pul resmi, alkollü içkiler, resmi, İstanbul sularında yapılan balık avı ile Bursa, Edirne ve Samsun'da ipekten alınan öşür gelirlerinden oluşuyordu.

75 Muharrem Kararnamesi ile Düyunu Umumiye İdaresine bırakılan gelirler konusunda bkz. Yerasimos (1977: 975-984).

76 Yönetim kurulu İngiliz, Hollanda ve Belçika'lı alacaklıları temsilen bir; Fransız, Alman, Avusturyalı, İtalyan ve Osmanlı alacaklıları temsilen birer ve Osmanlı Bankası ile Galata Bankerlerini temsilen bir üye olmak üzere yedi üyeden oluşuyordu.

77 Berkes (1965: 46)

Düyunu Umumiye İdaresi'ne verilmesi, bir egemenlik hakkı olarak vergi alma iktidarının Osmanlı Devleti'nce yitirilmesi anlamına geliyordu. Örneğin, 1909-10 yılı bütçe gelirleri 25.078.962 Osmanlı lirası iken bu gelirin % 24.4'ü olan 6.093.046 Osmanlı lirası Düyunu Umumiye İdaresine, dolayısıyla ülke dışına gidiyordu ⁷⁸. 1911-12 mali yılında ise toplam bütçe gelirleri 25.896.000 Osmanlı lirasıyken Düyunu Umumiye'nin bu miktar içindeki payı 8.162.000 Osmanlı lirası ile % 31.5 oranına ulaşmıştır ⁷⁹. Bu sonuçlar, Osmanlı Devleti'nin gelir kaynakları üzerindeki mali egemenliğini yitirmiş olduğunu açık bir biçimde göstermektedir.

Düyunu Umumiye İdaresi, Osmanlı Devleti'nin gelir kaynaklarından topladığı paraları, yalnız borçların anapara ve faiz ödemelerinde kullanmıyor, bulundurduğu bir ihtiyat akçesiyle başka ülkelerin hazine tahvillerini alarak, bu ülkelerin finansman kaynağı sağlamalarında katkıda bulunuyordu. Ancak, İtalya'nın Düyunu Umumiye İdaresi'nden aldığı istikrazı Osmanlı Devleti'ne karşı, Trablus savaşı finansmanında kullanması, Düyunu Umumiye'nin bu tür etkinliklerinin trajik bir örneğini oluşturmaktadır ⁸⁰.

Öte yandan, Düyunu Umumiye İdaresi'ne Osmanlı ekonomisi açısından bakıldığında ise farklı yorumlara ulaşmak olanaklıdır. Her ne kadar Düyunu Umumiye'nin Osmanlı ekonomisinin sanayileşebilme olasılığını tümüyle ortadan kaldırdığı bir gerçekse de, Avrupa metropollerıyla Osmanlı ekonomisini bütünleştirme yolunda önemli katkıları olmuştur. Bu bağlamda, Osmanlı ekonomisinde, yaşanan mali bunalıma karşın varolan koşullar içinde, önemli gelişmeler gözlenmektedir. Gerçekten de 1881-1913 döneminde ulusal gelirden yılda % 1.5 oranında bir artış olmuştur. Ayrıca, ulaşım kesiminin gelişimi sonucu, bir yandan dış ticaret hacmi iki katına ulaşırken öte yandan, tarımda verimlilik artışları ve pazarlama etkinliğinde önemli genişlemeler ortaya çıkmıştır. 1899-1913 arasında tütün üretimi 3.2 kat; pamuk üretimi 4 kat; incir, üzüm ve fındık üretimleri ise 2 kat artmıştı ⁸¹. 1869'da Anadolu demiryollarının geçtiği vilayetlerde toplanan aşar 143.378 Osmanlı lirası iken 1898'de 215.470 Osmanlı lirasına, 1909'da ise 291.919 Osmanlı lirasına yükselmişti. Aşar miktarındaki yükseliş bir yandan, Düyunu Umumiye İdaresi'nin etkin denetimi sonucu vergi kayıplarındaki azalmayı gösterirken öte yandan daha da önemlisi, tarımda bu dönemde ortaya çıkan bir verim artışına işaret ettiği söylenebilir. Düyunu Umumiye İdaresi özellikle bağçılık, dolayısıyla şarapçılık, tuzculuk ve ipekçilikte verim artışları sağlamak için önemli girişimlerde bulunmuştur ⁸². Örneğin, ipekçilik alanında, Düyunu Umumiye İdaresi, ipek böceği tohumu üretme konusunda çalışmalar yaptırmış ve bu nedenle Bursa'da Darülharir adlı bir ipekçilik enstitüsü açmıştır. Bütün bunların sonucunda, ipek öşrü 1881-82 yılında 20 bin Osmanlı lirasıyken 1906-07'de 276 bin Osmanlı lirasına yükselecektir ⁸³.

Aynı biçimde, Düyunu Umumiye İdaresi'nin tuz tekeli, tütün aşarı, alkollü içkiler vergisi, ipek öşrü, balık vergisi ve pul resminden oluşan gelirlerinin, 1882-83

78 Novičev (1979: 91-92).

79 Eldem (1970: 265).

80 Ayrıntılı bilgi için bkz. Berkes (1965: 51).

81 Keyder (1980: 324).

82 Bu konuda geniş bilgi için, bkz. Blaisdell (1979: 104-107).

83 Blaisdell (1979: 106).

ile 1909-10 arasındaki dönemde ulaştığı gelişme hızı gözönüne alındığında (Tablo 4), tarımsal niteliği değişmemekle birlikte, Osmanlı ekonomisinde üretim artışıyla birlikte önemli gelişmeler ortaya çıktığı söylenebilir.

Tablo: 4
Düyunu Umumiyenin Elinde Bulunan Bazı
Vergi Gelirlerdeki Gelişmeler⁸⁴

Mali Yılı	Gelir (Osm. L.)	İndeks Sayısı
1882-83	990.721	100.0
1887-88	1.888.266	120.0
1892-93	1.471.047	148.6
1897-98	1.518.976	153.3
1902-03	1.716.199	173.3
1909-10	2.323.975	234.7

(Tablo 4)'den de izlendiği gibi, Düyunu Umumiye İdaresi'nin topladığı vergi gelirlerinde sağladığı önemli artış hızı, Osmanlı maliyesinin etkinlikten ne denli uzak olduğunun ve güçsüzlüğünün açık bir kanıtıdır.

Sonuç olarak, Düyunu Umumiye İdaresi, Osmanlı Devleti açısından yarattığı tüm mali ve siyasi sorunlara karşın dış borçlanma sürecinin kesilememesinin doğal ve öyle ki, zorunlu bir ürünüdür denilebilir.

IV. CUMHURİYET TÜRKİYESİ'NE KALAN DIŞ BORÇ YÜKÜ

Lozan anlaşmasının yürürlüğe girdiği 6.8.1924 tarihinde birikmiş taksitlerle birlikte borç toplamı 161.303.833 altın liradır. Ancak Lozan anlaşması ile bu tutarın Osmanlı Devleti'nden doğan ülkeler arasında paylaşılması kararlaştırıldığından, bu amaçla 1925'de ilgili hükümet temsilcilerinden oluşan bir komisyonun yaptığı çalışmalar sonunda, Türkiye'nin 1912 öncesi Osmanlı dış borçlarının % 62.54'ünü, daha sonra alınan borçların ise % 73.59'unu ödemesi kararlaştırıldı⁸⁵. Bu paylaşımaya göre, Türkiye'nin payı, birikmiş taksitler dışında 84.597.495 lira olarak belirleniyordu⁸⁶. Ancak, 1929 dünya bunalımı ile Türkiye borç taksitlerini yabancı döviz kurlarıyla ödemekte önemli sorunlarla karşılaştı. Çünkü, dünya bunalımı ile birlikte Türkiye'nin ihracatı düşmüştü ve ithalata döviz üzerinde spekülasyon yapıyordu. Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin yıllık borç taksitlerinin azaltılmasını istemesi üzerine, 1932'de yapılan bir anlaşma ile yıllık taksit tutarları bir ölçüde düşürülerek, geri ödeme dönemi 30 yıldan 50 yıla çıkarılıyordu. Ancak hükümet, 1944 yılında, savaş yıllarında biriktirdiği döviz gelirlerine dayanarak ve döviz kurlarındaki düşmeden de yararlanarak, 10 yıllık süre içinde erken ödeme yapma kararı almıştır.

84 Novıçev (1979: 90).

85 Palamut (1981: 154).

86 Bulutoğlu (1970: 97).

Bu dönemin sona erdiği 25.5.1954'de, Osmanlı dış borçları ilk alındığı tarihten tam yüzyıl sonra sona ermiş oluyordu.

Böylece Türkiye Cumhuriyeti, kalkınma çabaları için çok değerli kıt kaynaklarını Osmanlı Devlet'inden miras kalan borç ödemelerine ayırmak zorunda kalmış ve uzun bir süre bu yükten kurtulamamıştır.

Genel Bir Değerlendirme

Vergi yükünün ulusal gelirin yaklaşık % 9'u gibi düşük bir oranı⁸⁷ olmasına karşın Osmanlı ülkesinde sağlıklı gelir kaynakları yaratmaya yönelik mali reformlar gerçekleştirilemezken, Batı Avrupa'da ise aynı dönemde, iç endüstriye aktarılmayan sermaye fazlaları ortaya çıkıyordu. Bu iki olgunun metropoldeki ülkelerin çıkarlarıyla birleşmesi, Osmanlı Devleti'nin mali ve siyasal yaşamı üzerinde büyük devletlerin sürgit baskısına yol açmıştır.

1911 Osmanlı meclisi Meb'usan'ında Gümilcine meb'usu İsmail Bey, Maliye Bakanı Cavit Bey'e şöyle seslenir: "Senin aklının ne kadar maliyeye erdiği belli. Borçlarla devleti çukurlara batırdın." Bu sözlere Maliye Bakanı Cavit Bey'in karşılığı şöyledir: "Keşke devlet öyle çukurlara batsa"⁸⁸.

Nitekim, Cavit Bey'in dileği (!) gerçekleşmiş, büyük devletlerin çıkarlarına alet olan Osmanlı Devleti yakılıp gitmiştir.

İşte, Osmanlı Devleti'nin dış borçlanma süreci bir bakıma, bu alet oluşun hikayesidir.

KAYNAKLAR

- Avcıoğlu, Doğan (1973), Türkiye'nin Düzeni, I. Cilt, Cem Yayınevi.
Berkes, Niyazi (1965), İkiyüz Yıldır Neden Bocalıyoruz, İstanbul Matbaası.
Blaisdell, Donald (1979), Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa Mali Denetimi (Çev., Ali İhsan Dalgıç), Doğu-Batı Yayınları.
Bulutoğlu, Kenan (1970), 100 Soruda Türkiye'de Yabancı Sermaye, Gerçek Yayınevi.
Burhan, Nuri (1981), "1. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı İmparatorluğunun Mali ve Siyasal Durumuna İlişkin Bir Belge", Toplum ve Bilim Dergisi, sayı 14.
Cem, İsmail (1971), Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi, Cem Yayınevi.
Cezar, Yavuz (1982), Osmanlı Devleti'nin Merkez Mali Tarihi Üzerine Bir Deneme; 1774-1840, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İ.Ü. İktisat Fakültesi.
Çavdar, Tevfik (1972), İktisat Kılavuzu, Milliyet Yayınları.
Eldem, Vedat (1970), Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik, İş Bankası Yayınları.
Fişek, Kurthan (1967), "Osmanlı Dış Borçları Üstüne" A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, c. XXII, No. 3.

87 Eldem (1970: 315).

88 Ölçen (1982: 47).

- Keyder, Çağlar (1980), "Ottoman Economy and Finance (1881-1918)" Social and Economic History of Turkey (1071-1920), (Ed. O. Okyar-H.İnalçık), Meteksan.
- Milgrim, Michael (1975), "The War Indemnity and Russian Commercial Investment Policy in the Ottoman Empire: 1878-1914", Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Hacettepe Üniv. Yayını.
- Morawitz, Charles (1979), Türkiye Maliyesi, (Derleyen Maliye Tetkik Kurulu), Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını.
- Noviçev, A.D., (1979), Osmanlı İmparatorluğu'nun Yarı Sömürgeleşmesi, (Çev., Nabi Dinçer), Onur Yayınları.
- Ortaylı, İlber (1981), İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfusu, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını.
- Ölçen, Ali Nejat (1982), Osmanlı Meclisi Meb'usasında Kuvvetler Ayrımı ve Siyasal İşkenceler, Ayça Yayını.
- Palamut, Mehmet (1981), "Atatürk ve Kamusal Borçlar" B.İ.T.İ.A. İktisat Fakültesi Dergisi, c. 2, s. 2.
- Pamuk, Şevket (1980), "Kapitalist Dünya Ekonomisi ve Osmanlı Dış Ticaretinde Uzun Dönemli Dalgalanmalar, 1830-1913" Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar: II, ODTÜ Gelişme Dergisi 1979-1980 Özel sayısı.
- Parvus, (1977), Türkiye'nin Mali Tutsaklığı, (Haz. Muammer Sencer), May Yayınları.
- Rodkey, F.S. (1958), "Ottoman Concern About Western Economic Penetration in Levant, 1849-1856", The Journal of Modern History, XXX/4.
- Tezel, Yahya (1972), "Notes on the Consolidated Foreign Debt of the Ottoman Empire" The Turkish Yearbook of International Relations, XII, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını.
- Ülman, Haluk (1973), Birinci Dünya Savaşına Giden Yol, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını.
- Velay, A. Du (1978), Türkiye Maliye Tarihi, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını.
- Yerasimos, Stefanos (1977), Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye, c.2, Gözlem Yayınları.
- Yücekök, Ahmet N. (1968), "XIX. Yüzyıl Osmanlı Ticaret Sözleşmeleri", A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, c. XXIII, No. 1.